

Har liberalismen plats för heder och samvete?

Svenska Dagbladet den 20 september 2019

Alltfler röster i den västerländska idédebatten menar att dagens liberaler och dess kritiker har underordnat sig en alltför snäv definition av vad liberalism är. När den politiske teoretikern Yuval Levin talade på en uppmärksammas konservativ konferens i Washington DC i somras sa han att liberalismen i grund och botten inte handlar om atomistisk individualism, utan att den är en betydligt mer mångfasetterad och moralisk filosofi som saknar glasklara gränser mot konservatismen.

På ett liknande sätt resonerar historikern Helena Rosenblatt i boken "The lost history of liberalism" (se Under strecket 22/10 2018). Hon menar att många liberalers ensidiga och ytliga betoning av individuella rättigheter och legitimering av varje beteende är ett relativt nytt fenomen. Under århundraden ansåg tongivande liberaler att människan är en gemenskapsvarelse som har en förmåga, och därför ett ansvar, att leva ett gott och dygdigt liv. Frågor om hur individen kan utvecklas andligen och moraliskt var det centrala i liberalismen. Först i skuggan av 1900-talets totalitära regimer skedde, enligt Rosenblatt, en kantring mot en rättighetsorienterad liberalism som underskattar värdet av individens kulturella och sociala sammanhang och med en mycket grund uppfattning om vad genuint personligt självförverkligande innebär.

Efter andra världskriget hävdade en lång rad intellektuella, däribland tongivande kristna teoretiker och de till USA utvandrade tyska politiska filosoferna Hannah Arendt, Leo Strauss och Eric Voegelin, att den nationalsocialistiska staten och andra totalitära rörelser i tiden var en oavsiktlig men logisk följdverkan av liberalismens moraliska neutralitet och dess skuld i "avförtrollningen" av världen.

Det berättar Rosenblatt om i sin bok, men hon menar samtidigt att detta var en allvarlig vantolkning av vad liberalismen stod för. Enligt Rosenblatt var liberalismen fram till mitten av förra seklet en brokig filosofi, men om dess företrädare hade ett gemensamt utmärkande drag var det alltså att de ville främja snarare än undergräva betingelserna för människor att agera moraliskt.

Men i stället för att bemöta kritiken att liberalism kunde leda till totalitarism, genom att hänvisa till denna moraliska ådra inom liberalismen, valde det sena 1900-talets liberaler att mönstra ut alla sådana inslag, menar Rosenblatt. Liberalismen blev nu mer likriktad och omformulerades till en lära som var ensidigt inriktad på individens rättigheter. Rosenblatt kallar denna process "den rättighetsliga vändningen" ("the turn to rights") och därmed kom liberalismen att avsevärt sänka sina förväntningar på människan, anser hon. Rosenblatt nämner som ett exempel den amerikanske filosofen John Rawls inflytelserika bok "En teori om rättvisa" (1971), där självskheten adlades till en organiserande princip för det liberala samhället.

För att ytterligare belägga Rosenblatts tes att liberalismen förlorat intresset för frågor om moral och ett meningsfullt liv skulle man kunna peka på det senaste årets svenska debatt om liberalismen. När den frikyrkliga skribenten Joel Halldorf på Expressens kultursidor hävdade att liberalismen är normlös, bejakade flera namnkunniga liberaler till stor del hans synsätt och svarade att de mycket riktigt anser att det inte finns ett sätt att leva som är bättre än något annat.

Men efterkrigstidens liberalism är trots allt inte fullt så moraliskt andefattig som Helena Rosenblatt vill göra gällande, och som många svenska liberaler verkar tro att den måste vara. Liberalismen fortsatte nämligen i mer undanskymda miljöer att vara en mångfasetterad filosofi, med moraliska tänkare som liberaler kanske borde återupptäcka och inspireras av idag. Ett sådant exempel är den tyske liberale ekonomen Wilhelm Röpke, vars filosofiska gärning från 1940-talet och framåt diskuteras i en ny och läsvärd forskningsantologi, "Wilhelm Röpke (1899–1966): A liberal political economist and conservative social philosopher" (red: Patricia Commun och Stefan Kolev, Springer).

Som titeln antyder råder det förvisso delade meningar bland bidragen om huruvida Röpke främst var liberal eller konservativ. Men som flera av de medverkande hävdar beror denna begreppsförvirring nog mer på den snäva definition av liberalism som är rådande idag än på Röpkes idéer. Att främja och bevara människans frihet men också hennes värdighet var det som låg honom närmast om hjärtat. Som den "liberale kulturpessimist" han var, för att använda den medverkande amerikanske historikern Alan Kahans beteckning för Röpke, ansåg han dock att det moderna samhälle, som i en rasande takt tog form runt omkring honom, inte främjade dessa mål.

Röpkes samhällskritik tog sin utgångspunkt i marknadsekonomin utveckling. Modern nationalekonomisk forskning har visat att marknadens normer om egenintresse och konkurrens kan ha en försåtlig inverkan på vår kollektiva identitet, och även färga av sig på andra delar av samhällslivet, om de inte hålls i schack av en omgivande kultur byggd på solida moraliska värderingar – och precis detta menade Röpke hade skett under efterkrigstiden. Marknaden hade släppts lös från sitt nödvändiga sociokulturella ramverk och blivit dominerande. Resultatet var vad han kallade ett "masssamhälle" där individerna reducerats från moraliskt medvetna medmänniskor till ett kollektiv av anonyma konkurrenter, producenter och konsumenter.

Ännu en för människan ovärdig följd av att marknaden ohämmat kunde gripa omkring sig var, i Röpkes ögon, att de mänskliga dimensionerna överallt hade gått förlorade. Om tillvaron en gång hade varit "skräddarsydd för människan" rådde nu, i massamhället, en "kult" av det jättelika, som bland annat yttrade sig i framväxten av enorma metropoler där individen försvann i den anonyma mängden. Och det enskilda, småskaliga jordbrukets och småföretagandets olika identitetsskapande verksamheter ersattes av storskalig industrialism, som skilde den skapande handen från slutprodukten. På den politiska sidan speglades denna dyrkan av det kolossala enligt Röpke av en expanderande välfärdsstat, som fullbordade marknadens moraliska ödeläggelse genom att institutionalisera hjälpsamhet och medkänsla.

En intressant och för vår egen tid högaktuell aspekt av den dystra bild som Röpke målade upp, och som särskilt de två författarna Marcelo Resico och Stefano Solari lyfter fram i sitt gemensamma kapitel, rör den teknologiska utvecklingen. Röpke var på intet sätt teknikfientlig, men han fruktade en tendens som han tyckte sig se i det framryckande, inhumana samhället, nämligen att ny teknologi kom till av skäl som hade föga att göra med reella mänskliga behov, utan snarare grundade sig i kortsiktiga vinstbegär. Detta riskerade enligt Röpke – och här får man nog säga att han var oerhört framsynt – att producera teknologiska landvinningar som främst syftar till "snabbhet, kvantitet, mekanik och att berusa sig på modernitet" och inte strävar mot någon högre mening, och som i värsta fall urholkar "frihet, rättvisa och harmoniska mänskliga relationer" och ytterligare bidrar till "massifiering" (Vermassung) av individen.

En starkt bidragande orsak till det kristillstånd som Röpke identifierade var, enligt hans egen uppfattning, den gamla laissez faire-liberalismens naiva syn på den fria marknaden. Som också Helena Rosenblatt visar i sin idéhistoriska framställning fanns det på 1800-talet och inte minst i Tyskland en utbredd liberal kritik mot renodlad marknadsliberalism, och det var denna som Röpke mer eller mindre medvetet återknöt till. Han ansåg att marknadsliberalerna hade underskattat marknadens inneboende gränslöshet och ödesdigert förmodat att den automatiskt skulle hålla sig inom sitt rätta verksamhetsfält. Men i stället för bara en marknadsbaserad ekonomi, vilket även Röpke ansåg vara en garant för ett fritt, varierat och decentraliserat samhälle, trängde alltså något mer genomgripande och socialt nedbrytande fram, hävdade han.

Röpke ville mot denna bakgrund skapa en bättre balans mellan det ekonomiska och det mänskliga, en ansats som många av författarna i antologin inte tvekar att beteckna som "nyliberal" (neoliberal). Det kan verka förvånande, eftersom nyliberalism är ett begrepp som idag ofta väcker motsatta associationer. Men de Istanbulbaserade forskarna Antonio Masala och Özge Kama hävdar i sitt bidrag att "nyliberalism" myntades i kretsen av likasinnade tyska ekonomer kring Röpke och betecknade just en liberalism som begränsade marknaden genom att integrera den i en större samhällsväv.

För att åstadkomma detta, och uppnå en avveckling av massamhället, krävdes enligt Röpke ett återuppväckande av den "borgerliga" kultur, som förutom sitt eget inneboende värde också bildar grundförutsättningen för en human marknadsekonomi. I denna kultur, menade han, lär sig människor i hävdvunna institutioner som familjen, kyrkan och skolan de dygder som de måste förvärva "innan de går till marknaden och konkurrerar med varandra", dygder såsom självdisciplin, rättrådighet och allmänanda. En sådan moralisk ordning främjar enligt Röpke små och medelstora företag, en teknologi i människans tjänst, arbetets mening, och att dess frukter också används till välgörenhet och omsorg om de sociala banden. Detta är motsatsen till ekonomisk och politisk stordrift – och ett ideal som dagens liberaler kanske borde återvända till?

Johan Wennström